

יצחק מרדכי הכהן רובין הר נוף ירושלים תובב"א

השקעה בקרנות פנסיה וקופות גמל שיש בהם חששות איסור^א

ליל שבת הגדול תשפ"ב - הניכי הישיבות "ארחות איש"

1. הגע עצמך, אדם העולה על אוטובוס הנוסע מבני ברק לירושלים, ואומר לנהג אני משלם לך על הנסיעה אבל אני מודיע לך מפורשות בכתב ובע"פ, שכל מה ששילמתי על הנסיעה הוא אך ורק אם תיסע לצפת, ובסוף הנסיעה נמצא הנוסע בירושלים, היעלה על הדעת שיוכל הנוסע לתבוע את הנהג ולטעון שהמעות שנתן בידו הם גול, כיון שהתנה מפורשות שנתנם על דעת שהאוטובוס ייסע לירושלים.

2. ולכן גם במקרה שבו ראובן ביקש משמעון שיקנה עבורו סחורה בשוק, ושמעון הודיע מראש לראובן שהולך לקנות חיטים ושעורים, וזו תוכניתו עבור כל משלחיו, וראובן אמר לו איני מעוניין אלא בחיטים, ושמעון לא הסכים לאמירתו של ראובן, אזי כל מה שקנה שמעון עבור ראובן נקנה לו, ואינו יכול לטעון שרק החיטים קנויים לו, דכל מה שקנה שמעון קנה לראובן.

3. עוד יש להוסיף, דאם שמעון תולה מודעה שהולך הוא לשוק לקנות חיטים ושעורים, וכל מי שמעוניין בחיטים וגם בשעורים ייתן לו מעות והוא יבצע עבורו את השליחות, ושמעון מכין מסמך בו הוא מפרט מה הוא מתכנן לקנות ומחתיים את כולם על המסמך מפורט בו כתוב מה הוא עתיד לקנות בכספם והיינו לקנות חיטים ושעורים, ונתן ראובן מעות ביד שמעון לעשות בהן כפי שכתב שמעון במודעה, וגם חתם על המסמך כנדרש. אלא שלאחר שחתם לשמעון על מסמך ביקש ראובן מלוי שיאמר לשמעון שאינו מעוניין בשעורים, וגם שלח ראובן מכתב לשמעון שכתוב בו במפורש שאינו מעוניין בשעורים אלא רק בחיטים, אלא שלמעשה לוי לא הודיע לשמעון מאומה וגם המכתב לא הגיע לידיו של שמעון, וקנה שמעון עבור ראובן חיטים ושעורים כמדובר, היעלה על הדעת לומר ששמעון יחשב גולן על מעותיו של ראובן, אתמהה?²

[מבירור שעשית עולה דפשוט הדבר אצל העובדים בקרנות הפנסיה וקופות הגמל, שאין הם עושים מאומה עם מכתבים כאלו ואחרים שמגיעים למשרדי החברה, והם אינם מגיעים לידיהם של מקבלי ההחלטות, וכ"ש באמירות שנאמרים בע"פ להם או לסוכני הביטוח].

ומיילא כאשר עסקינן בהשקעות בכל מיני גופים שלא מסכימים לקבל את הוראת המשקיע, הן הוראה בכתב וכ"ש הוראה בעל פה אין שום משמעות לאמירתו של המשקיע, ואין זה רק בגדר הערמה, אלא אין בזה ממש כלל, ואינו אלא פיסטומי מילי בעלמא להשקיע את לבבו כביכול הציל את עצמו מחששות איסור. [וביותר כהיום שכמעט כל חברה מחזיקה גם מסלולים כשרים, שבאופן זה פשיטא שדעת הנהלת הקרן המקבלת את מעות המשקיע שהמעות ניתנות על דעתם בלבד, ואינה מתחשבת בכל מיני פתקאות ומכתבים למיניהם].

ופשוט הדבר בעיני, שאם יגיע נידון כזה לבית דין, שבו יטען המשקיע שלמרות המכתב שכתב או האמירה בע"פ, בכל זאת הנהלת הקרן השקיעה את כספו בדברים אסורים, ולטענתו מעות אלו גזולות, וכל מה שקנו באיסור אינו שייך למשקיע אלא למנהלי הקרן, בית הדין יפסוק שהדין עם הנהלת הקרן ולא עם התובע.

הודעה לסוכן הביטוח או לפקדי החברה שאינו מעוניין בהשקעות שיש בהן חששות איסור

א. בדבר אשר שלח לך סוכן הביטוח מאמר מאת גאון אחד שליט"א העוסק בענין המצוי של השקעות בקרנות פנסיה קופות גמל וכדומה, ומובאת שם בתוה"ד עצה שהרוצה לצאת ידי חששות של שותפות בדברים אסורים וכו', יגלה את דעתו בכתב או בע"פ שאינו רוצה שישקיעו את כספו בדברים האסורים, ובאופן זה אף אם מנהלי החברה לא קיבלו את דבריו ואת תכתיביו, מ"מ הוא יצא ידי חובתו בהודעתו זו, ואין העסקים האסורים נקנים לו כלל, ואף אם כל מה שקנו מנהלי הקרן היו אך ורק עסקים אסורים, אין הם שייכים לנותן המעות כלל, אלא הם שייכים למנהלי הקרן, והטעם כיון שעברו על תנאו הרי הם גזולנים, והיה להם להחזיר לו את הממון.

ב. וכתב הגאון הנ"ל דהרי זה כראובן שנתן מעות לשמעון לקנות לו חיטים ומודיע לו מפורשות שיקנה במעות רק חיטים, והלך שמעון וקנה במעות שעורים, דאין השעורים קנויים לראובן אלא הם בבעלות שמעון וחייב שמעון להחזיר את הדמים לראובן, דכיון ששינה ממה שהתנה עמו ראובן, אין שעורים אלו קנויים לראובן כלל, וכל נכסי שמעון משועבדים להחזיר חוב זה.

ומטעם זה נקט הגאון הנ"ל לדינא דהחברה איננה שלוחו של המשקיע לדברים אסורים, והוסיף עוד דדבר זה אינו הערמה בעלמא אלא באמת אינם שליחיו לדברים אסורים.

ג. ואומר נאמנה שאף שאינו כדאי וראוי לך, ובפרט שהאי רב גאון שליט"א פקיעא שמיה ובמיוחד בדיני ממונות, מ"מ לענ"ד דבריו בהאי שמעתתא מרפסן איגרי, איבעית אימא סברא ואיבעית אימא ראיא, וללמד זכות אני צריך, דאינה אלא כשגגה היוצאת מלפני השליט. ומה שאכתוב בזה קאי על העצה הנ"ל המובאת בגוף המאמר [מבלי להתייחס לשאר הנידונים המובאים שם].

אמירה שאין לה משמעות נחשבת כפיטומי מילי בעלמא

ד. לענ"ד, המשל אינו דומה לנמשל, הן אמת שראובן הנותן מעות לשמעון כדי שיקנה בהן חיטים ומודיע לו מפורשות שאינו נותן לו רשות כלל לקנות בהן שעורים, והלך שמעון וקנה בהן שעורים, אין השעורים קנויים לראובן, אלא הם שייכים לשמעון וחייב להחזיר את המעות לראובן. אמנם כל זה כאשר שמעון מקבל המעות שמע את הוראתו של ראובן נותן המעות והסכים לה, שאז כל ששינה ממה שנאמר לו הרי הוא גזול את נותן המעות.

ה. אך אם שמעון אומר לראובן מפורשות דע לך שהנני הולך לשוק של שעורים, אשר אין שם חיטים כלל, ואיני מתכוון לקנות חיטים בשום צד שבעולם, וראובן מפציר בו ואומר לו בכל זאת קח את מעותי וקנה לי בהן חיטים, ושמעון עונה כנגדו איני קונה חיטים, ואחר ככלות הכל ראובן מפקיד את כספו בחשבוננו של שמעון, היעלה על הדעת לומר ששמעון גזול את מעותיו של ראובן, אין זו אלא הסכמה של ראובן ששמעון יעשה כרצונו, וכל אמירתו של ראובן אינה אלא פיסטומי מילי בעלמא.

^א בנידון זה של השקעות בקרנות פנסיה קופות גמל וכדומה, שמשקיעים את כספי הקלחות במניות ובאגרות חוב [ובתוכם גם אג"ח פרטיות שאין להם הית"ע] ותעודות סל שיש בהם חששות איסור האריכו הפוסקים וגדולי ההוראה, וכאן עסקנו בנקודה אחת הנוגעת לעצה שנכתבה ע"י גאון אחד שליט"א.

² ואין נידון זה שייך לדברי הרמ"א בחו"מ סי' קפ"ב ובדברי הנתה"מ שם סי' ק"ג, דהכא נתן לו את מעותיו על דעת כן וידוע בודאות שהשליח לא ישנה מאומה משליחותו אף אם ישמע מהשינוי, ומיילא אין מקום לדון שהתבטלה השליחות.

הפירות וכו' ואם אח"כ נודמן שיקחו דברים אסורים בלי הסכמתו ובע"כ הוי כאונס וכנודמנו שכתבנו למעלה שהשכר מותר. עוד הוסיף בסוף התשובה שם דגם לענין מלאכת שבת י"ל שהוא כאונס כיון שאינו רוצה שיעבדו בשבת, עיי"ש.

יב. המעיין בדברי המהרש"ג יראה בעליל שדבריו אינם שייכים כלל וכלל לנידון שלפנינו, דלא כתב המהרש"ג שהישראל המוחה [והאנוס] אינו בעלים על מניותיו או על הדברים האסורים הנקנים על ידי השותפים האחרים, אלא אדרבה מבואר להדיא בדברי המהרש"ג שהוא בעלים גמור על הסחורה הנקנית, אלא שלמרות כן אין בזה איסור סחורה ואין איסור ליהנות מרווחי המכירה. והמעייין בדבריו יראה שהנידון שם בתשובה הוא בתרתי, הן לגבי מלאכות שבת הנעשות באיסור, והן לגבי איסור סחורה בדברים האסורים, ולגבי המלאכות שבת י"ל דכאשר אדם אינו רוצה שיעבדו בשבת, והשותפים לא שומעים בקולו אין הוא נחשב למעשה כמי שהעביד את הפועלים בשבת, ולגבי הרווחים שיהיו כתוצאה מהעבודה בשבת, אין איסור מעשה שבת ליהנות מהרווח¹, ולענין האיסור לסחור בדברים האסורים, הנידון הוא אם יש לראות את כל אחד ממחזיקי המניות כמי שהוא עצמו מתעסק במסחר בדבר האסורים, בזה דן המהרש"ג שבאופן וצורה זו שהוא מוחה בידם והם עושים בע"כ, הרי הוא נחשב כאונס, ואין לראותו כמי שעושה סחורה בדברים אסורים, דכיון שהוא מוחה בידם אין להחשיבו כמי שהוא קנה דברים האסורים והוא מוכרם, והוסיף שאין איסור להרויח ממכירת דברים אסורים וכל האיסור הוא להתעסק במכירתם, וגם אין עיקר העסק בזה והוא דבר הנלווה ונעשה בע"כ, אבל בודאי פשיטא למהרש"ג שבעל המניות הוא גם בעלים גמור על הדברים האסורים.

יג. ואין זה שייך כלל וכלל לנידון שלפנינו, דאין בדברי המהרש"ג שום רמז שכאשר אדם משקיע כספים בקניית מניות ויודע שהשותפים יקנו כמה סוגי מניות, ורוצה ומודיע שמניות של חברה מסוימת לא ייקנו עבורו, שיש תוקף כל שהוא לאמירתו והודעתו. וכאמור כל דבריו עוסקים באופן שהמשקיע הוא בעלים גמור על מניותיו, מ"מ איסורי השבת ואיסור סחורה בדברים האסורים לא מתייחסים אליו.

יד. הן אמת נכון הדבר שיש ללמוד מדברי המהרש"ג לגבי השאלה הכללית בעלמא של בעלות על מניות של חברות המחללות שבת רח"ל [והיינו לכל אדם המעוניין לרכוש בעצמו באופן פרטי מניות של חברות המחללות שבת], ובוזה י"ל דאם כל הנידון של החששות בקרנות הנ"ל היה בגלל אחזקת מניות של חברות העובדות בשבת וכו', בזה י"ל שלפי דברי המהרש"ג אין לחוש.

אך אין בדברי המהרש"ג שום התייחסות לנידון שלפנינו העוסק בבעלות המשקיע על מניות או אג"ח שנקנו עבורו [למרות שהודיע בכתב או בע"פ שאינו רצונו בזה, וכנ"ל], וכגון באופן המצוי שהקרן רוכשת אג"ח בלי היתר עסקה, האם שייך לומר שלפי דברי המהרש"ג אין האג"ח נקנים למשקיע כיון שמייחה והוא אנוס, זה אינו וכנ"ל.

סוף דבר, נראה לענ"ד ברור שאין שום תוקף להודעה בכתב וכ"ש בע"פ, שלא מרשה למנהלי הקרן לרכוש עבורו דברים שיש בהם חשש איסור, אלא הסכם ההשקעה והעברת הכספים לקרן היא נתינת רשות מפורשת להשקיע בקרן על דעת מנהלי הקרן.

מכתב שאינו מעוניין לדון בערכאות או לשלם רבית
ט. וכמו כן פשוט שהרוצה להציל את עצמו מכל מיני התחייבויות וכגון בחוזים שכתוב שבהם שמקום הדיון הוא בערכאות, או שמחייבים את המאחר בתשלומים בריבית והצמדה וכו', והוא מודיע בכתב או בע"פ שאינו רוצה לדון אלא בדין תורה, והצד השני לא הסכים לתנאו זה, פשיטא דאזלינן בתר מה שכתוב בחוזה ולא בתר הודעתו, דכל שאין הצד השני מסכים לקבל את דבריו של החותם אין שום תוקף להודעתו, וההסכם נעשה על דעת מה שכתוב בהסכם מעיקרא² [אלא שיש לדון לימוד זכות בזה באופן אחר, ראה בהערה³].

מנהלי קרן שחתמו במפורש שאינם משקיעים בדברים שיש בהם חששות איסור
י. ומאיידך, אם יסכימו מנהלי הקרן בצורה מפורשת שכספי המשקיעים שרצונם הוא להשקיע רק בהשקעות כשרות יותבו להשקעות אלו, בזה י"ל שמהני, ובאמת ישנם ועדות כשרות הנותנות הכשר על מסלולים מסויימים, כאשר הדברים נעשו באופן מוצהר וחתום בפני בית הדין וכנ"ל.

כביאור דברי שו"ת מהרש"ג

יא. ומה שתמך הגאון הנ"ל את דבריו על דברי תשובת מהרש"ג ח"ב סי' פ"א אודות נידון השקעה במניות של חברה שפועלת בשבת וגם אחת לכמה חודשים מצטברים לה מיני פסולות וקונים דבר אחר לפטמם במיני הפסולת, ודן השואל לאסור את ההשתתפות במניות החברה, הן מצד חילול השבת, והן מצד לפ"ע, והן מצד איסור סחורה בדברים האסורים, וכתב המהרש"ג בתחילת התשובה את נימוקו אמאי לדעתו אין לחוש לחילול שבת ולאיסור לפ"ע, ולענין האיסור לסחור בדברים האסורים כתב בתוה"ד דיש לצדד להקל דמאחר והשותפים לא ישמעו לו ויקנו בע"כ הרי הוא כאונס, וכ"ת לא יכנס מעיקרא לעסק זה, זה אינו, דהישראל נכנס לשותפות לשאר דברים להרויח בבישול

¹ וזכר לדבר כעין זה, עיין בדברי המשנ"ב בהלכות פסח סי' ת"ג ס"ב בבה"ל ד"ה יאמר, אודות מש"כ השו"ע שם שישאל המקבל מאינו יהודי רבית ככרות בכל שבוע, יאמר לו קודם הפסח שיתן לו בשבוע של פסח קמה או מעות, וכיון שהתנה עמו כך, אע"פ שלאחר הפסח נותן לו ככרות חמין, חליפי הקמה והמעות הן ושרי, וכתב הט"ז לחלק דלא מהני לעשות תנאי זה, רק בנווא שלא הלווה לו לזמן קצוב רק שכל שבוע שמחזיק מעותיו ישלם לו רבית, ובוזה מהני תנאי קודם הפסח והרי הוא כמתנה בתחילת ההלוואה, שהרי אם היה רוצה היה מסלק לו מעותיו, אבל בהלווה לו למשך זמן ושבתוך הזמן אין אחד מהם יכול לחזור וכו', בזה לא מהני תנאי קודם הפסח רק צריך להתנות קודם ההלוואה. והביא בה"ל שהאחרונים כתבו לדחות דברי הט"ז, וכתב ונראה דאין דבריהם מוכרחים אלא במתמצים שניהם שבפסח יתן לו מעות, אבל כשמתנה הישראל לחוד ואין העכו"ם מסכים לו לשנות מתנאם הקודם, אפשר שיש שפיר מקום לדברי הט"ז דאין הישראל יכול לשנות מתנאי הראשון. והזינן דאף לענין דבר שאינו מדינא ממש אלא רק מחזי בעלמא, וגם אין נפק"מ כ"כ לנכרי ועדיפא ליה טפי שיתן לו קמה ולא ככרות, מ"מ אין הישראל יכול לשנות את ההסכם על דעת עצמו מבלי הסכמת הצד השני, כל שכן לגבי הסכמים שבהם הצד השני מקפיד לעיבובא על התנאים הכתובים בחוזה. ואין לומר דשאני נידו"ד שהשינוי נעשה בתחילה עוד קודם שחלה ההתחייבות, דהיות והצד השני אינו יודע מהשינויים ולא נתן את הסכמתו עליהם, לא מהני כלל לשנות את תנאי ההסכם באופן חד צדדי.

² בענין רבית והצמדה - שמענו מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל ומהגר"ש אלישיב זצ"ל לדון שכאשר מחייבים אדם לשלם בע"כ ואם לא ישלם ינתקו לו את החשמל וכו' אין דנים את התשלום כחוב של רבית אלא דנים זאת כתשלום לגולן המאיים עליו שאם לא יתן לו סך מסויים יגרורם לו נזק לממונו. ואף שמלכתחילה חתם הלקוח על הסכם זה וכתוב בהסכם להדיא שמתחייב לשלם את דרישות החברה, י"ל דמלכתחילה חשב שלא יגיע למצב זה של פיגורים המחייבים רבית א"נ שעתה שב בתשובה ואינו מעוניין לשלם רבית.

³ וכעין זאת עלה נידון לפני כמה שנים אודות ארבעה שותפים שאחד מהם זכה לחזור בתשובה, ויש להם עסק משותף הפועל רח"ל בשב"ק, והאי גברא לא ניחא ליה כלל בחילול שבת, ונפשו בשאלתו מה עליו לעשות. וי"ל דכל שמוחה בהם שאינו מעוניין שיעבדו בשבת, והם ממשיכים בע"כ, תו לא חלים עליו איסורי שבת כלל, ומותר לו להינות מרווחי השבת וכנ"ל.

בענין הליכה לערכאות - שמענו בזה לומר שהיות ולפי חוקיהם כל אדם שנמצא בגבולות המדינה מחוייב לדון עם כל אדם בערכאותיהם, ואין שום הכ"ת לשום אדם לברוח ולחמוק מחיוב זה, לכן החתימה על ההסכם לדון בערכאות לא מעלה ולא מורידה, דבלא"ה מחוייב לעשות כן, והחתימה רק קובעת את מקום הדיון, האם הדיון יתקיים בערכאות שבירושלים או בעיר אחרת, ודו"ק.